

прегледни рад
достављен: 22.06.2023
прихваћен за објављивање: 19.10.2023
УДК 331.1-053.2/.6"20"

Мина Кузминац*

БЕРАЧИ ТУЂЕ ЧОКОЛАДЕ – ДЕЧЈИ РАД У XXI ВЕКУ

Апстракт

У данашњем свету милиони деце свакодневно бивају изложени дечјем раду, па и најгорим облицима дечјег рада, те живе у страху, беди и немаштини, без икаквих права и сигурности. У том светлу, важно је нагласити да Међународна организација рада деценијама уназад улаже знатне напоре са циљем елиминисања дечјег рада, о чему сведоче Конвенција Међународне организације рада број 138 о минималним годинама за запошљавање, као и Конвенција Међународне организације рада број 182 о најгорим облицима дечјег рада. Штавише, важност забране дечјег рада је препозната и кроз концепт достојанственог рада. Па ипак, насупротив сталним напорима Међународне организације рада и држава широм света да се, забрањени дечји рад искорени, он нажалост остаје присутан и посебно наглашен у време криза. У том контексту, кроз рад је дат кратак осврт на историјску перспективу, али је срж рада усмерена ка ситуацији у пракси данас, у XXI веку. Са једне стране, рад обухвата детаљно разматрање дечјег рада који постоји вековима уназад и који подразумева то да су деца „берачи туђе чоколаде“, с тим што су данас „чоколада“ често и производи попут мобилних телефона, односно свакодневно жртве злоупотребе и експлоатације најчешће у погледу напорних и тешких послова. Са друге стране пак, кроз рад је сагледано и питање нових тенденција у контексту развоја информационих технологија, које омогућавају деци да остварују приход као инфлуенсери (eng. *influencers*) на различитим платформама. Оваква врста активности, односно рада, отвара низ деликатних правних питања, која су детаљно размотрена кроз рад. У светлу наведеног, циљ рада је да укаже на то да је и даље потребно улагати велике напоре како би се искоренио дечји рад, али и на то да је дечји рад данас присутан у „традиционалним“, али и новим облицима.

Кључне речи: дечји рад, злоупотреба деце, сиромаштво, негација достојанственог рада, инфлуенсери.

* Сарадница у настави, Правни факултет Универзитета у Београду, minakuzminac96@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3209-231X.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

„...потрошачи траже повољније цене и обично не застају да се запитају зашто је производ тако јефтин (Bales, 1999, 23–24).“

Дечји рад постоји данас, као и вековима уназад, те тако сваки дан милиони деце бивају лишени детињства и могућности. Када говоримо о дечјем раду, ми говоримо о најгорима облицима „употребе човека“¹, најосетљивијих и најневинијих људи – деце. Наиме, „деца својом рањивошћу, нужном потребом за старањем, али пре свега будућношћу која им припада престављају специфичну групу у сваком друштву“ (Перић 2021, 281). Стога је деци потребно пружити посебну правну помоћ, подршку и заштиту, а како би могла да расту и да се развијају, те да остваре своје жеље и циљеве (Devi, 1998, 16–27). Па ипак, и насупротив наведеном, дечји рад, па и најгори облици дечјег рада остају присутни и посебно наглашени у савременом свету. Дакле, „дечји рад ни данас није само горка успомена из прошлости или предмет теоријских дебата, већ саставни део тржишта рада у многим регионима света“ (Ковачевић, 2017, 186).

Дечји рад деци одузима будућност и штетан је за физички и ментални развој детета.² Деца која су жртве дечјег рада постају „берачи туђе чоколаде“, како у буквалном, тако и у метафоричком смислу, а будући да плодове мучног рада, односно експлоатације деце убирају други, те се може закључити да је дечји рад антитеза људском достојанству као основу свих људских права. Другим речима, долази до жртвовања будућности детета, а како би преживело садашњост. И иако се могу уочити одређене специфичности у погледу постојања дечјег рада у различитим деловима света, односно мање и више развијеним државама, дечји рад наставља да постоји глобално посматрано, док постојање оваквог рада, поред тога што представља негацију основних права, такође успорава друштвени и економски развој држава (Edmonds & Theoharides, 2021, 1–29). Дечји рад је изузетно распрострањен, а подаци Међународне организације рада (МОП) сведоче о томе да је на свету преко 150 милиона деце која су жртве дечјег рада (International Labour Organization, 2023).³

¹ Поред упучивања на роман Александра Тишме *Употреба човека*, интересантно је нагласити да Кевин Бејлс (Kevin Bales) користи термин “disposable people” управо приликом анализе постојања модерног ропства, те и деце као жртава модерног ропства. За више о томе вид. Bales, 1999.

² Наиме, „термин 'дечији рад' се често одређује као рад који деци лишава детињства, потенцијала и достојанства, а који је штетан за физички и ментални развој“ (International Labour Organization, What is child labour). У том смислу, важно је посебно подвући то да није сваки рад који деца обављају забрањени дечји рад, па се често активности који ни на који начин не утичу негативно на образовање и уопште развој детета не разматрају у овом контексту. За више о томе вид. Lahiri, Shubik & Jafarey, 2001, 5.

³ О присутности дечјег рада сведочи то што се о дечјем раду неретко говори као о „епидемији глобалне економије“ (Meyer, Trespalacios & Palacio, 2015, 1916–1921).

Штавише, и овај податак је неопходно узети у обзир имајући у виду и то да постоји могућност да је овај број и већи, а будући да се неретко родитељи, па чак и друштво, труде да сакрију чињеницу постојања дечјег рада.

Будући да је дечји рад јасно забрањен, често је то да деца раде „на црно“ на пословима који су ризични по здравље и безбедност, дању и ноћу, за минималну накнаду и без икаквих радних права и гаранција (Žegarac, 2021, 10). Стога се и неформална економија развија, између осталог, на темељима дечјег рада, а свака природна катастрофа, рат или друга криза доприносе погоршању положаја деце широм света па стога и присутности и „популарности“ дечјег рада (Kane, 2009, 175–179). Штавише, додатна нота сложености анализе дечјег рада подразумева то да деца у 21. веку бивају „берачи туђе чоколаде“, како на пољима какаа⁴, тако и на друштвеним мрежама и другим друштвеним електронским платформама. Другим речима, кроз рад је постављена хипотеза која се односи на то да анализа дечјег рада данас мора обухватити и положај *деце инфлуенсера*, те ризике експлоатације ове деце.

Иако су узроци и поводи, односно разлози који доводе до постојања дечјег рада многи и различити, може се рећи да је *сиромаштво* свакако фактор који у великој мери утиче на постојање дечјег рада.⁵ Наиме, сиромаштво утиче на постојање дечјег рада како непосредно, тако и посредно. Када је реч о непосредном утицају, често деца немају другог избора, како би она и чланови њихове породице могли да преживе, сем да од најранијих година почну да раде (Банић и Филић, 2021, 144). „Веза“ која постоји између сиромаштва и дечјег рада ствара зачарани круг у ком су деца приморана да раде услед сиромаштва у ком живе (Sakurai, 2006). Са друге стране, „сиромаштво може имати и посредан утицај на настанак, формирање и реализацију дечјег рада. Оно доводи до настанка других негативних појава у друштву, као што су: насиље, дисфункционалне породице, а свака од ових појава може имати непосредан утицај на настанак, формирање и реализацију дечијег рада“ (Радовановић, 2012, 276). У вези са тим, а и поред наведеног, важно је имати у виду то да дечји рад представља проблем који се налази у самој сржи функционисања једног друштва, а често је повезан и са дубоко укоренењем обичајима и обрасцима понашања (Posicionamiento de Educo sobre Trabajo infantil, 2021, 10.).

⁴ Неретко се за чоколаду наводи да је слатка због „крви, суза и зноја“ деце која неуморно раде на пољима какаа. Деца која свакодневно бивају подвргнута мукотрпном раду, а како би настао тако слadak производ, говоре симболички и о искуствима све друге деце, жртава дечјег рада. За више о томе вид. Bartley, 2020, 17.

⁵ У контексту узрока и повода дечјег рада, важно је имати у виду следећу дистинкцију: „узроци дечијег рада поимају се као објективне (реалне) појаве које имају одлучујући, непосредан и директан утицај на настанак, формирање и реализацију дечијег рада. Поводи дечијег рада наглашавају рањивост деце и њихову изложеност ризику од дечијег рада“ (Радовановић, 2012, 275).

Иако се деценијама уназад улажу знатни напори усмерени ка искорењивању дечјег рада и посебно најгорих облика дечјег рада, дечји рад до данас остаје присутан широм света, и то како у традиционалним, већ вековима присутним, тако и у новим, ретко препознатим, облицима.

2. ДЕЧЈИ РАД – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ И ОДРАЗ НА САВРЕМЕНИ СВЕТ

Кратак историјски осврт нам указује на то да су вековима уназад деца радила на различитим, врло често мукотрпним и физички тешким, пословима, а да је тек постепено мењана уобичајена слика у погледу данас јасно забрањеног дечјег рада – протеклом времена и услед великих уложених напора, дечји рад почиње да се разматра као друштвени проблем, а не као „природна појава“ (Stealens Gulliot, 1992, 15).⁶

Важно је приметити то да дечји рад постаје нарочито присутан у време и након индустријске револуције. Наиме, иако индустријска револуција представља велики корак и револуцију у цивилизацијском развоју, она има и своју другу страну, а која се односи на питање дечјег рада (Cartwright, 2023). Индустријска револуција је продубила јаз између богатих и сиромашних, а једна од реперкусије се односи управо на пораст дечјег рада будући да су деца све чешиће морала да раде како би сачувала себе и своје породице од глади. Интересантно је напоменути и то да је управо *висина новчане надокнаде* индикатор присутности дечјег рада у овом периоду, будући да су деца по правилу била мање плаћена, у чему се огледа и разлог „популарности“ дечјег рада (Burnette, 2012, 1077). Оно што такође усложњава разматрање историјског контекста у погледу дечјег рада из данашње перспективе јесте то што су послодавци покушавали да сакрију чињеницу да су деца та која раде у посебно тешким условима.⁷ Сликвит пример у овом погледу јесте случај несрећних судбина оних који су радили у производњи игли средином 19. века, а чији рад је био сакривен од очију јавности (Nejedly, 2018, 98–99). Другим речима, иако је дечји рад постојао и раније, постаје посебно наглашен и масован управо са индустријском револуцијом (Nwogbaga, 2012, 1). За послодавце су деца била „јефтинија, лакше се на њих утицало, и постојала је мања могућност да ће штрајковати“, те су стога „12 до 18 сати дневно у фабрикама, шест дана недељно, за само један долар“ (Virginia Commonwealth Library). Поред тога, рад који су деца обављала је често био нарочито ризичан по безбедност и здравље (Edwards, 2023, 4).

⁶ За више о истсоријском контексту вид. International Labour Organization, 2019, 4–10.

⁷ У том смислу је посебно интересантно нагласити то да је могућност фотографисања допринела откривању сакривеног дечјег рада, те неретко фотографије са краја 19. и почетка 20. века заиста говоре хиљаду речи (за више о томе вид. Taes).

Са друге стране, иако потражња за децом као радном снагом расте у индустрији у овом периоду, деца такође настављају да раде у великој мери и у пољопривреди, те се тако наводи да је у 18. веку у руралним срединама често било присутно очекивање да дете треба да почне да ради већ са пет година, док су деца посматрана као нека врста „осигурања“ да ће сав потребан посао бити обављен (Schuman, 2017, 1–2). Дакле, историјски осврт нам указује на велику присутност деце као радне снаге како у пољима, тако и у фабрикама (Ortez-Ospina, Roser, 2016; Trinkley, 1993, 64). Искуства хиљада и милиона деце могу бити сагледана кроз само једно сведочење попут следећег:

Сведочење Вилијама Арнолда (William Arnold), рођеног 1860. године:

„Када сам имао шест година и два месеца био сам послат да радим. Замислите то, тек нешто више од шест година! Било је то крајем фебруара или почетком марта, и мислим да никада нећу заборавити те дуге и гладне дане у пољу [...] Мој посао је био око миљу удаљен од куће, зарада ми је била осамнаест пенија месечно, а вечеру сам имао недељом што је недељу чинило највећим и најсрећнијим даном у недељи [...] Осећај усамљености и одговорности често ме је обузимао, па бих у очају викао 'Мајко! Мајко! Мајко!'“ (Humphries, 2012, 12)

Управо услед наведеног, већ у првој половини 19. века почињу да се уводе прва ограничења у погледу дечјег рада у различитим државама, почевши од Енглеске. И док је на пример у Сједињеним Америчким државама 1880. године дечји рад подразумевао чак 40% укупне радне снаге, овај број почиње драстично да опада уласком у нови век (Hodgson, 2022). Међутим, иако почетак 20. века у развијеним земљама Запада означава опадање стопа дечјег рада (мада не и потпуно искорењивање), дечји рад (п)остаје изузетно заступљен у земљама у развоју (Momen, 2020). Такође, дечји рад се све мање посматра као у контексту издржавања породице, а све више кроз призму утицаја на здравље и развој детета. У том погледу, важно је имати у виду следеће:

„Почетни корак ка успостављању елементарне социјалне правде учињен је ограничавањем најизразитијих облика експлоатације радника. Тако су усвојене императивне норме о ограниченом радном времену, забрани дечјег рада, заштити безбедности и здравља на раду и заштити од несрећа на раду (тзв. фабричко законодавство)“ (Ковачевић, 2013, 55).

3. НАПОРИ МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ РАДА УСМЕРЕНИ КА БОРБИ ПРОТИВ ДЕЧЈЕГ РАДА

1. Уводна разматрања

Борба против дечјег рада траје деценијама и вековима уназад. Значајну улогу у борби против уопште дечјег рада, а посебно најгорих облика дечјег рада има Организација Уједињених нација, друге међународне организације, као и државе широм света које кроз своје законодавство забрањују дечји рад.⁸ Ипак, посебну пажњу је потребно усмерити ка улози и значају МОП-а, као специјализоване агенције Организације Уједињених нација борби против дечјег рада, а будући да МОП знатне напоре усмерене ка искорењивању дечјег рада кроз успостављене стандарде, као и концепт достојанственог рада.⁹

2. Стандарди Међународне организације рада од значаја за борбу против дечјег рада

Од свог настанка, МОП посвећује велике напоре укидању дечјег рада – „МОП позива на борбу против дечјег рада, а кроз стварање и развој система заштите који би стао на пут злоупотребама и експлоатацији деце“ (International Labour Organization, “Child Labour“). Приликом разматрања уопште контекста настанка и развоја МОП-а, битно је имати у виду да је „бурна социјална историја не само изнедрила Међународну организацију рада, већ је и трасирала њену будућност“ (Ковачевић-Перић, 2011, 56).

Важност посебне заштите деце, као и малолетника је наглашена већ кроз преамбулу Устава МОП-а. Када је реч о стандардима МОП-а, важно је подвући то да је 1919. године, у години када је основана МОП, донета Конвенција МОП-а број 5 о утврђивању минимума година за пријем деце у индустријске радове. Како се наводи, „она је била само генератор за многе сличне акте МОП-а у овом домену који су касније уследили“ (Перић, 2021, 287), те је тако у наредним годинама и деценијама донето више конвенције кроз које се утврђује минимални узраст за рад у различитим

⁸ У складу са Конвенцијом о правима детета Организације Уједињених нација, као кључним инструментом у погледу заштите деце, дете се одређује као „људско биће које није навршило 18 година живота, уколико се, по закону који се примењује на дете, пунолетство не стиче раније“. UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577.

⁹ У том контексту је важно напоменути и то да је циљ МОП-а искорењивање дечјег рада до 2025. године (International Labour Organization, *Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes*).

делатностима и на различитим пословима.¹⁰ У том смислу, може се рећи да се кроз стандарде МОП-а забрана дечјег рада уводи „на мала врата“, а тако што се прописују минимални узраст за рад у одређеним делатностима. Кључни корак напред у контексту наведеног јесте доношење Конвенције МОП-а број 138 о минималном узрасту за запошљавање¹¹, која заједно са Конвенцијом МОП-а број 182 о најгорим облицима дечјег рада, представља кључни инструмент МОП-а у борби против дечјег рада у данашњем свету. Штавише, важно је нагласити да су наведене два конвенције саставни део тврдог језгра МОП-а, те да обавезују све државе чланице МОП-а без обзира на то да ли су их ратификовале или не.¹²

Конвенција МОП-а број 138 (члан 2, став 3) прописује границу минималних година за рад, а критеријум који се поставља у овом погледу се везује за завршетак обавезног образовања, међутим то не може бити испод 15 година. У том светлу, може се закључити следеће:

„Реч је, дакле, о узрасту за који медицина и пракса сведоче да рад није штетан по живот, здравље, развој и добробит радника. То, даље, значи да се, на основу фикције зрелости за рад, лице које је навршило 15 година живота сматра способним за обављање рада за другог, због чега може остваривати права, односно преузимати обавезе и одговорности из радног односа у пуном капацитету“ (Ковачевић, 2021, 533).

Поред наведеног, кроз Конвенцију (члан 3, став 1) је прописано да је 18 година граница за обављање посла за који је вероватно да може негативно утицати по здравље, безбедност или морал. Па ипак, кроз Конвенцију (члан 6) се препознаје и могућност изузетка у односу на постављене границе, а у контексту рада који има сврху образовања или обуке.¹³ Кроз ову конвенцију (члан 5, став 1–3) се јасно

¹⁰ Исте године је донета и Конвенција број 6 о ноћном раду младих особа у индустрији, док су у наредним годинама уследиле и друге конвенције попут Конвенције број 7 о минималном узрасту за заснивање радног односа са поморцима, Конвенције број 10 о минималном узрасту за заснивање радног односа у пољопривреди, као и Конвенције број 33 о минималним годинама за рад у неиндустријским делатностима, Конвенције број 58 о утврђивању минимума година за пријем деце на поморске радове, Конвенције број 59 о утврђивању минимума година за пријем деце на радове у индустријској делатности, Конвенције број 60 о минималним годинама за пријем деце у неиндустријске делатности, као и Конвенције број 123 о минималним годинама за рад деце у рудницима. За више о томе вид. Периф, 2021, 287–293.

¹¹ Став заузет у теорији јесте да би ову гаранцију требало тумачити што шире, те под њом подразумевати, сем запошљавања, и различите облике радног ангажмана.

¹² Ове конвенције су проглашене фундаменталним конвенцијама, заједно са конвенцијама посвећеним забрани принудног рада, једнакости мушкараца и жена у сфери запошљавања и рада, као и конвенцијама посвећеним слободи удруживања и колективног преговарања Декларацијом о основним начелима и правима на раду из 1998. године.

¹³ Изузетно, у складу са овом конвенцијом, и деци, односно младим особама које имају између 13 и 15 година може бити дозвољено да обављају посао уколико је у питању „лакши“ посао

препознају и потенцијални изазови са којима се државе суочавају у пракси, те се у том погледу омогућава државама да иницијално и привремено ограниче примену ове конвенције, али се и у том контексту наглашава који је минимални опсег примене конвенције. Другим речима, Конвенција је флексибилна у погледу категорија послова, с тим што је прописан минимум послова, односно делатности на које се примењује. Конвенцију број 138 прати Препорука број 146 која детаљније утврђује механизме за спровођење ове конвенције, односно политике од значаја за спровођење гаранција уведених конвенцијом (International Trade Union Confederation, 2008, 17).

Када је реч о важности Конвенције МОП-а број 182 и пратеће Препоруке МОП-а број 190, битно је имати у виду то да ова конвенција у фокус међународне заједнице ставља чињеницу да су најгори облици дечјег рада најчешће присутни у пракси, те да их је потребно препознати и санкционисати.¹⁴ Под најгорим облицима дечјег рада ова конвенција (члан 3) подразумева „све облике ропства и пракси сличних ропству, као што су трговина децом, дужничко ропство, као и принудни или обавезни рад; укључивање деце у проституцију и порнографију; укључивање деце у незаконите активности, а посебно за производњу и продају дроге и сваки рад за који се може очекивати да негативно утиче на здравље, безбедност или морал деце“.¹⁵ Циљ ове конвенције се огледа у томе да државе успоставе ефикасне механизме који ће омогућити препознавање, а потом и санкционисање дечјег рада у пракси, док ће са друге стране довести до пружања подршке у смислу превенције, али и у погледу оних који су били жртве најгорих облика дечјег рада.

који такође не утиче на њихово школовање. Такође, Конвенција у члану 4 став 2 предвиђа и изузетак у односу на постављени минимални узраст, а који се односи на то да државе у којима привреда и образовни систем није у довољној мери развијен, може, након консултације са синдикатима и удружењима послодаваца привремено ову границу спустити на 14 година. За више о овоме вид. Khanam, Rahman, 2012, 3.

¹⁴ Доношењу ове конвенције претходило успостављање Комитета који се бави питањем дечјег рада од стране Међународне организације рада на 86. заседању 1998. године, а извештај овог комитета (Report of the Committee on Child Labour) је био од посебног значаја за доношење Конвенције МОП-а број 182.

¹⁵ Дакле, у питању су, са једне стране „активности, које се по дефиницији сматрају најгорим облицима дечјег рада“, а са друге „активности које се сматрају најгорим облицима дечјег рада по условима“ (Ковачевић, 2017, 201). Посебан значај има и Препорука МОП-а број 190, која се односи на најгоре облике дечјег рада, а која изричито забрањује „опасан“ рад. Даље прецизирање опасног рада указује на то да се опасан рад односи на рад који излаже децу физичкој, психолошкој или сексуалној злоупотреби, рад који се обавља на великим висинама или испод земље, односно у опасном окружењу. Такође, овакав рад подразумева и рад са опасном опремом и алатом, односно рад са тешким теретом, као и рад у окружењу које децу може изложити опасним супстанцама, процесима, температурама итд. Напоследку, под опасним радом ова препорука подразумева и сувише дуг рад у погледу сати рада, као и ноћни рад.

3. Борба против дечјег рада као саставни део борбе за постизање достојанственог рада

Поред доношења конвенција и препорука посвећених забрани дечјег рада, посебно је важно и то што је важност искорењивања дечјег рада МОП препознала и кроз концепт достојанственог рада. Наиме, под концептом достојанственог рада који се по први пут спомиње у Извештају генералног директора МОП-а из 1999. године се подразумева „продуктиван рад који обављају мушкарци и жене у условима слободе, правде, сигурности и људског достојанства“.¹⁶ Овај концепт почива на четири основна стуба, а то су: *стварање послова, социјалну сигурност, радна права и социјални дијалог*. И док се рад одраслих посматра кроз овај концепт, дечји рад је у својој сржи противан гаранцијама достојанственог рада. У Извештају се јасно наводи, да је „елиминисање дечјег рада важан циљ по себи, али и начин за промовисање даљег друштвеног и економског развоја“.

Наредни корак у развоју концепта достојанственог рада, а са циљем даље разраде и имплементације овог концепта, јесте доношење Агенде о достојанственом раду која је саставни део Декларације о социјалној правди у циљу праведне глобализације¹⁷ 2008. године. Посебно је важно то што је и кроз Агенду указано на *важност забране дечјег рада*, без које постизање достојанственог рада у пракси (п)остаје илузија.¹⁸ У погледу индикатора (не)достојанственог рада, дечји рад спада у „рад који треба да буде забрањен“, а на основу анализе овог индикатора у пракси се утврђује и присутност дечјег рада (International Labour Organization, 2012, 112). О томе да се забрана дечјег рада препознаје кроз концепт достојанственог рада сведочи и то што је у оквиру Циља број 8 Циљева одрживог развоја Организације Уједињених нација као посебан потциљ (8.7) наглашена важност искорењивања дечјег рада. У овом потциљу се наводи се наводи да је потребно „предузети хитне и ефикасне мере за искорењивање принудног рада, окончање модерног ропства и трговине људима и обезбеђивање забране и елиминације најгорих облика дечјег рада, укључујући регрутовање и коришћење деце у војсци, и до 2025. окончати дечји рад у свим његовим облицима“.

¹⁶ International Labour Organization, Report of the director general, *Decent work*, International Labour Conference, 87th Session 1999, International Labour Office, Geneva..

¹⁷ За више о самом значају Агенде за државе чланице вид. International Labour Organization, 2008, 1.

¹⁸ У Агенди је наведено: „Декларација изражава универзалност принципа достојанственог рада: све чланице МОП-а морају следити политике засноване на следећим стратешким циљевима: стварање послова, радна права, социјална сигурност и социјални дијалог. Истовремено, наглашава се постојање холистичког приступа који препознаје то да су ови циљеви међусобно нераздвојни, повезани и условљени, те да међународни стандарди служе као начин постизања наведених циљева“.

4. ДЕЧЈИ РАД ДАНАС

1. Уводна разматрања

Иако се годинама и деценијама уназад на међународном плану улажу велики напори усмерени ка борби против дечјег рада, дечји рад и данас постоји широм света, те се неретко говори чак и о постојању дечјег ропства.¹⁹ Другим речима, дечји рад наставља да уништава животе и потенцијал деце и данас. Дакле, битно је подвући то да постојање дечјег рада није ствар прошлости, већ (и) проблем савременог света. (Villagrasa Alcaide, 2020, 1–4).

У вези са наведеним, може се рећи да на постојање економске ситуације, како на микронивоу, у оквиру једне породице, као и на макронивоу, у једној држави, знатно утичу на постојање дечјег рада. Такође, сигурно је да су „трансформације у свету рада, укључујући технолошки напредак, климатску кризу, демографске промене и глобализацију“ утицале на положај радника, а у том погледу и посебно на постојање дечјег рада (European Commission).²⁰ Коначно, важно је препознати и то да дечји рад, те посебно најгори облици дечјег рада бивају нарочито изражени у време и након глобалних криза, те тако ни криза изазвана пандемијом *COVID-19* није изузетак (UNICEF, 2020). И док са једне стране имамо изузетно велике стопе незапослености младих, дечји рад бива присутан на сваком кораку. Коначно, оно што је посебно важно нагласити јесте то да дечји рад данас постоји у облицима који су присутни кроз историју, али и у новим, често непрепознатим од стране права, а израженим у друштву, облицима.

2. Берачи туђе чоколаде данас – „историјски“ облици дечјег рада у савременом свету

Иако су одређени облици дечјег рада постојали пре неколико деценија, па чак и векова, они до данас остају у великој мери присутни.²¹ Деца и данас раде на пољима какаа, пиринча и уопште у пољопривреди, али исто тако и у производњи уређаја карактеристичних за савремени свет, као што је производња батерија за електронске уређаје. Другим речима, дечји рад је присутан у храни коју конзумирамо и производима које користимо свакодневно, а положај деце која (морају да) раде, се

¹⁹ Па ипак, иако се напредак у смислу статистичких података може уочити, исто тако се наводи је од 2016. године дошло до застоја у борби против дечјег рада, а дечји рад остаје посебно изражен у Азији, Африци и Јужној Америци (International Labour Organization, UNICEF, 2021, 8).

²⁰ Посебно је интересантно то што су истраживања МОП-а указала на то да би елиминисање дечјег рада у савременом свету у земљама у развоју допринело и економском развоју (International Labour Organization, International Labour Standards on Child labour).

²¹ Детаљније о личним искуствима и причама деце која су жртве дечјег рада, па чак и дечјег ропства у последњих неколико деценија вид. Bales, 1999.

најбоље може сажети кроз следеће: „деца раде због преживљавања и јер њихове породице зависе од тога, а по правилу бескрупулозни људи злоупотребљавају осетљивост њиховог положаја“ (International Labour Organization, Causes).

Потребно је такође имати у виду то да, иако у данашњем времену становништво претежно живи у урбаним, а не руралним подручјима, рад у руралним подручјима често бива условљен бројним и специфичним изазовима у погледу (не)остварења достојанственог рада (International Labour Organization, 2017, 6). У том контексту, важно је нагласити то да је пољопривреда недовољно регулисана грана привреде у многим државама широм света, а што се посебно огледа у контексту злоупотребе деце (International Labour Organization, 2007, 2).²² Стога дечји рад (оста)је посебно присутан у пољопривреди, нарочито у руралним областима и ван оквира формалне економије (Khanam, Rahman, 2012, 4). Деца у пољопривреди и данас обављају изузетно физички тешке послове који су ризични по безбедност и здравље, те остављају последице по физички и психолошки развој детета (Food and agricultural organization of United Nations, *op. cit.*, 1–3.) На пример, у Гани и Обали Слоноваче деца свакодневно раде на пољима какаа, на ризичним и тешким пословима, тиме бивајући на почетку ланца производње чоколаде (International Labour Organization, A partnership to combat child labour in the chocolate and cocoa industry, 1).²³ У том контексту, подаци указују на то да је у периоду од марта до маја 2020. године број деце која раде на пољима какаа у Обали Слоноваче за чак 21,5% (Schmidt, Uyeda, 2020, 1). Такође, битно дечји рад је често и начин настанка бројних производа који настају по први пут у 21. веку. Са једне стране имамо луксузне продавнице које продају нове и иновативне производе, а са друге стране ризично и опасно окружење у ком раде деца чијим радом ови производи настају (Amnesty International, 2016). Тржиште електронских уређаја постаје све веће, а покретачки мотор овог тржишта јесте дечји ради.

У светлу наведеног, а када се говори о ризицима по безбедност и здравље деце у вези са дечјим радом, важно је нагласити и то да негативне последице дечјег рада нису увек одмах видљиве. Некада се негативне последице појаве годинама па и деценијама раније, што указује на важност разматрања (и) дугорочних последица дечјег рада – по безбедност и здравље и уопште (O'Donnell, Van Doorslaer, Rosati, 2002, 7).

²² Наводи се да чак преко 50% дечјег рада подразумева рад деце у пољопривреди (Kamba *et al*, 2021, 90).

²³ Штавише, у контексту најгорих облика дечјег рада, важно је имати у виду да су деца која раде на пољима какаа често жртве трговине људима, а што је посебно присутна пракса у Западној Африци.

Дакле, и данас, у 21. веку, деца која као жртве дечјег рада често не добијају прилику да стичу образовање, те се у том контексту образовање.²⁴ Стога се чак наводи да сиромашна домаћинства неретко морају да направе драконски избор између образовања и рада детета (Lahiri, Shubik, Jafarey, 2001, 10). О томе говори ово и милиони (не)записаних сличих сведочења:

„Она не иде у школу, већ иде да ради у мочварама Ел Салвадора. У журби да стигне да стигне на посао, не успева да доручује, важније јој је да припреми ствари које су јој неопходне да преживи радни дан који подразумева провођење 14 сати у благу...Док ради у мочвари, суочава се са лошим временом, уједима комараца, задобија посекотине и огреботине због посла који обавља. Када се врати са посла, њено тело је готово увек прекривено убодима. Има седморо млађе браће и сестара, нема времена да иде у школу или да се игра са другом децом. Свакако, не би се ни играла са другом децом јер кажу да се осети и искључују је из свих активности. Мало по мало, она је изгубила свако самопоштовање. За њу, живот изгледа као тунел без излаза“ (International Labour Organization, Child Labour Stories).

3. Деца инфлуенсери – дечја игра или нови облик дечјег рада?

Дечји рад и данас присутан на начин и у облицима у којима је присутан деценијама, па и вековима уназад. Међутим, (храбри) нови свет са собом носи и нове ризике које је потребно препознати, а када је реч о дечјем раду. У том смислу, чини се да је ризик злоупотребе деце посебно изражен када је реч о деци инфлуенсерима (eng. *kidfluencers*).²⁵ Како се наводи, све већа присутност деце инфлуенсера је изазвала истовремено велику пажњу, бројне критике, али и засигурно бројне недоумице и велику збуњеност. У вези са тим, одмах је потребно подвући да, иако се у контексту деце инфлуенсера могу пронаћи бројне сличности са децом у области уметности, културе, спорта, као и у рекламној делатности, а што је неретко препознато у контексту, јасно одређених и детаљно регулисаних, изузетака у односу на забрањен дечји рад, интернет у овом смислу отвара један сасвим нови, и велики, простор могуће злоупотребе.

²⁴ У том смислу, потребно је препознати и позитивне кораке у контексту препознавања важности образовања деце, уместо рада од малих ногу. О томе сведочи и пример Гватемале где истраживања која пореде ситуацију седамдесетих и деведесетих година прошлог века указују на то да су родитељи почели у знатно већој мери да препознају потребу образовања деце (Siddiqi, Ptrinos, 1995).

²⁵ Са једне стране, деца често постају инфлуенсери већ у најранијим годинама. Са друге стране, нису реткост ни ситуације у којима деца постају инфлуенсери и пре самог рођења, односно њихова популарност произилази из чињенице да су њихови родитељи инфлуенсери, те тако настају целе породице инфлуенсера, док њихов стварни и виртуелни живот бива у потпуности изједначен.

Када говоримо о положају деце инфлуенсера, постоји неколико чињеница које морамо имати у виду. Пре свега, потребно је да имамо у виду то да је проток информација све већи, што је, „и благослов и клетва“, а сигурно је да је дигитално окружење и друштвене мреже као саставни и посебно важан део овог окружења контекст у ком морамо разматрати различите појаве. На том фону, не треба заборавити и то неретко деца данас доживљавају виртуелни свет као аутентични свет, а што говори о значају разматрања различитих појава у виртуелном свету (Граорац, 2022).²⁶ У светлу наведеног, интересантно је размотрити следећи текст:

„Добро дошли у свет деце инфлуенсера. Брендови сарађују са инфлуенсерима – појединцима, било да су они познате личности или не, који имају велики број пратилаца на друштвеним мрежама – годинама, у нади да ће онлајн популарност инфлуенсера навести њихове фанове да купе производе које ови рекламирају. А онда су на профелима родитеља почела да се појављују деца инфлуенсери. Оглашивачи сада нуде огромне количине новца бебама и близанцима са великим бројем пратилаца“ (Maheshwari, 2019).

Популарност деце инфлуенсера у дигиталном окружењу постаје стварност управо кроз монетизацију њихових активности, односно чињеницу да кроз своје активности инфлуенсери добијају новчану накнаду (Goanta, Spanakis, 2020, 2–3). И док се на њих често гледа кроз призму „микро-славе“, управо чињеница да деца инфлуенсери остварују новчану накнаду од својих активности чини њихов положај интересантним, али и посебно деликатним из угла радног права. Такође, још један фактор усложњавања разматрања активности инфлуенсера уопште, а посебно деце инфлуенсера, се односи на то да, с обзиром на различите врсте садржаја које снимају, понекад није лако разграничити шта је снимљено као приватни видео, шта има комерцијалну сврху и да ли је плаћено од стране одређеног брэнда или саме друштвене мреже, односно платформе (Archer, Delmo, 2023). У том светлу, а будући да је у питању релативно нова појава, не зачуђује то да је индустрија (деце) инфлуенсера, потпуно или највећим делом нерегулисана.²⁷

И док, парадоксално, деца инфлуенсери имају велики утицај, па чак и моћ, у погледу својих пратилаца, она неретко немају уопште право да утичу на сопствени живот, односно обављају активности наметнуте од стране других. Питање да ли су деца инфлуенсери заправо жртве дечјег рада се отвара будући да неретко родитељи ове деце одређују обавезе које ће дете имати, па чак и радно време, док новац који

²⁶ На пример, истраживање спроведено 2010. године сведочи о томе да је чак 90% деце у Сједињеним Америчким државама имало „онлајн присуство“ (Lafrance, 2016).

²⁷ У том смислу, наводи се да је новчана вредност индустрије инфлуенсера у 2019. години била чак осам милијарди долара (Schomer, 2019).

деца зараде по правилу бива уплаћен на рачун родитеља, а не самог детета инфлуенсера.²⁸ Стога се за рад деце инфлуенсера наводи чак да је у питању финансијска, физичка и психолошка експлоатација деце (Edwards, 2023, 2). Такође, овде морамо имати у виду и међународне стандарде у погледу минималног узраста за запошљавање, а насупрот томе чињеницу да некад деца инфлуенсери имају свега неколико година (Bern, 2019). На пример, истакнут је случај младе инфлуенсерке Врен Елеонор (Wren Eleonor) коју на вебсајту, односно платформи Тикток (eng. TikTok) прати скоро 20 милиона људи, а која има само три године и чији „садржај“ је у потпуности креиран од стране њене мајке (Walker, 2022).. О актуелности, али и важности овог питања говори чињеница да је у последњих неколико година било више тужби деце инфлуенсера против својих родитеља. Посебно важан случај, али само један од многих случајева у овом погледу јесте случај породице Хобсон (Hobson). У овом случају, реч је била о томе да су деца породице Хобсон стекла велику популарност на Јутјуб (eng. Youtube) платформи, те да су милиони гледалаца широм света овик путем пратили њихове „Фантастичне авантуре“. Деца која су тужила наводе да је мајка, која је истовремено била продуценткиња видео клипова који су редовно објављивани, на овај начин зарадила неколико стотина хиљада долара, док су деца, која су снимана пропуштала школу. Штавише, деца тврде да су била радној експлоатацији, као и физичком и психичком злостављању (Masterson, 2020, 2). Овај случај, који је привукао велику медијску пажњу никада није добио епилог јер је мајка у току трајања поступка преминула.

У том смислу, иако се одређени радноправни институти не могу посматрати у свом уобичајеном облику и смислу, чини се да ново окружење захтева шире тумачење различитих стандарда, односно забрана које радно право поставља. Другим речима, неопходно је сагледати различита питања (и) из угла новог окружења, нових односа у том окружењу и нових активности (Martínez Pastor, Cetina Presuel, Serrano Maíllo, 2022, 50). У светлу свега наведеног, потребно је да, у најмању руку, имамо у виду ризик који подразумевају активности деце инфлуенсера, а управо у смислу радне експлоатације деце. Кораци напред у погледу препознавања ових ризика бивају учињен, те је у том смислу потребно нагласити да је Француска донела закон који се бави комерцијалном употребом фотографија деце испод 16 година, а управо како би се створио потребни правни оквир и ограничили ризици у вези са радом деце инфлуенсера.²⁹ Доношење овог закона је значајан корак по себи, а даље позитивне

²⁸ Најчешће деца инфлуенсери, баш као и инфлуенсери уопште, снимају свој свакодневни живот, истовремено рекламирајући различите брендове који за то плаћају новчану накнаду. Другим речима, они деле своја „аутентична“ лична искуства која наплаћују кроз прегледе и производе које рекламирају (Diah Astuti, 2022, 253).

²⁹ Закон доступан на Loi n° 2020-1266 du 19 octobre 2020 visant à encadrer l'exploitation commerciale de l'image d'enfants de moins de seize ans sur les plateformes en ligne

реперкусије се односе и на отварање питања да ли је и у другим државама потребно донети овакав закон. И док би потпуна забрана оваквих активности можда би у исувише великој дискрепанцији са ситуацијом у пракси, те без стварног ефекта, свакако је неопходно да се ова појава препозна кроз правне инструменте, на међународном и националном нивоу. Другим речима, оно што је сигурно јесте чињеница да се данас дечји рад мора посматрати кроз призму, како облика дечјег рада присутних вековима уназад, тако и нових (могућих) форми или барем ризика дечјег рада.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Постојање дечјег рада и данас, у 21. веку, јасно указује на то да је потребно предузети још бројне кораке и прећи дуг пут у борби за достојанствен рад. У том светлу, а како би се стекла свеобухватна слика у погледу постојања дечјег рада данас, потребно је осврнути се на историју. Оваква врста осврта нам указује на то да је деценијама и вековима уназад дечји рад постојао, а да постаје нарочито заступљен у време и након индустријске револуције. Од поља какаа до индустријских постројења, забележени су случајеви десетина, стотина и хиљада деце који су (били) жртве дечјег рада. Радно право је препознало постојање дечјег рада, те су тако уведене забране дечјег рада и посебно најгорих облика дечјег рада на међународном нивоу. У том смислу, посебан значај има МОП која је недвосмислено увела забрану дечјег рада кроз фундаменталне конвенције посвећене минималном узрасту за запошљавање и најгорим облицима дечјег рада, али и концепт достојанственог рада. Па ипак, независно од и на супрот гаранцијама, дечји рад наставља да постоји и данас. Дечји рад остаје присутан у контексту тешких физичких послова, пре свега у пољопривреди, те се тако може говорити о *берачима туђе чоколаде*, како у буквалном, тако и у метафоричком смислу. Деца раде најчешће јер немају други избор, односно рад је једини начин да прехране себе, а често и своје породице. Штавише, а у вези са наведеним, потребно је нагласити то да ризик дечјег рада постаје *нарочито* изражен у време (глобалних) криза, а што је неопходно имати у виду приликом разматрања дечјег рада данас.

Са друге стране, нове могућности савременог света (рада) отварају и питање да ли се данас о *берачима туђе чоколаде* може говорити и у другим контекстима. У том светлу, кроз рад је посебна пажња посвећена положају деце инфлуеера. Наиме, виртуелна реалност присутна у савременом свету захтева разматрање различитих

<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000042439054>

Law No. 2020-1266 of 19 October 2020 regulating the commercial exploitation of children under 16 on Internet platforms. Кроз овај закон се наводи да је за овакве активности неопходно претходно одобрење Владе, те се препознаје постојање бројних сивих зона и потреба да се оне регулишу. За више о томе вид. Влостан, 2020.

појава (и) у овој реалности, а присутност деце инфлуенсера је све већа. Разматрање положаја деце инфлуенсера је веома сложено – почевши од узраста у ком деца постају инфлуенсери па до чињенице да новчану корист најчешће остварује неко други (родитељи деце инфлуенсера). Све наведено указује на изражен ризик радне експлоатације, односно дечјег рада (а који је често праћен и другим ризицима злостављања), те се стога у раду поставља хипотеза да је препознати и регулисати положај деце инфлуенсера кроз правни оквир и институционалне механизме заштите. Дакле, кроз рад је заступљено становиште да је рад деце инфлуенсера потребно сагледати кроз призму забране дечјег рада, па чак и најгорих облика дечјег рада, али исто тако и да је постојеће правне механизме, како на међународном, тако и на националним нивоима, потребно сагледати кроз, те изменити и допунити у контексту деце инфлуенсера и специфичних изазова у овом погледу.

С обзиром на све наведено, може се закључити да, иако су велики напори кроз векове, а нарочито последњих неколико деценија усмерени ка искорењивању дечјег рада, он је и даље у великој мери присутан. Штавише, он је присутан у облицима којима је присутан већ вековима уназад, али и новим облицима које је потребно препознати и регулисати, односно берачи туђе чоколаде данас раде и на пољима какаа и на друштвеним мрежама и другим платформама, а њима је потребно пружити правну заштиту.

ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Amnesty International. 2016. *“This is What We Die for”: Human Rights Abuses in the Democratic Republic of the Congo Power the Global Trade in Cobalt*. London: Amnesty International.

Archer, C.A. & Delmo, K. ‘Kidfluencer’ culture is harming kids in several ways – and there’s no meaningful regulation of it, 2 May 2023. Доступно на: <https://theconversation.com/kidfluencer-culture-is-harming-kids-in-several-ways-and-theres-no-meaningful-regulation-of-it-204277>.

Bales K. 1999. *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, University of California Press, Berkley/Los Angeles/London: University of California Press.

Банић М. и Филић М. 2021. Радни односи малолетних лица у контексту остваривања права детета на рад. *Страни правни живот* 65 (4), стр. 142–159.

Bartley, G. 2020. *The Chocolate Industry: Blood, Sweat, and Tears is What Makes Chocolate Sweet*. Emergency Preparedness, Homeland Security, and Cybersecurity 2, pp. 1–54.

Bern, S. Da li biste dopustili da vaše dete postane „dečji influencer“, 28 avgust 2019. Доступно на: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-49500380>.

Blocman, A. Law to protect child YouTubers and influencers. Доступно на: <https://merlin.obs.coe.int/article/9026>.

Burnette, J. 2012. Child Day-labourers in Agriculture: Evidence from Farm Accounts, 1740—1850. *The Economic History Review* 65(3), pp. 1077–1099.

Villagrasa Alcaida, C. *La explotación de los niños a través del trabajo: un fenómeno contemporáneo de esclavitud*, 11 junio 2020. Доступно на: https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/166328/1/La%20explotacio%CC%81n%20de%20los%20nin%CC%83os%20a%20trave%CC%81s%20del%20trabajo_%20un%20feno%CC%81meno%20contempora%CC%81neo%20de%20esclavitud.pdf.

Вујовић, Р. *et al.* 2006. Дечји рад у Србији: Анализа законодавства, праксе и појавних облика дечјег рада. Београд: Центар за права детета.

Граорац, И. Наша деца, јутјубери и инфлуенсери, 11. јануар, 2022. Доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/496711/Nasa-deca-jutjuberi-i-influenseri>.

Devi L. 1998. *Encyclopaedia of Child and Family Welfare*. Vol. 4. New Delhi: Institute of Sustainable Development Lucknow and Anmol publications PVT. Ltd.

Diah Astuti, I. 2022. Reality and Hyperreality Behind the Kidfluencer Phenomenon. *Journal Ultimacomm* 14(2), pp. 251–266.

Edmonds E. V. & Theoharides C. 2021. *Child Labor and Economic Development*. In: Zimmermann, K.F. (eds) *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics*. Cham: Springer.

Edwards, M. 2023. Children Are Making It Big (For Everyone Else): The Need For Child Labor Laws Protecting Child Influencers. Доступно на: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4351827>, pp. 1–23.

Žegarac N. 2021. *Dečji rad prevencija, prepoznavanje i intervencija*. Ženeva: Međunarodna organizacija rada.

International Labour Organization. From child labour and forced labour to dreams of a better future. 18 January 2023. Доступно на: https://www.ilo.org/global/topics/child-labour/news/WCMS_835919/lang--en/index.htm.

International Labour organization, 2019. *Eliminar el trabajo infantil: 100 años de acción*. Geneva: International Labour Office.

International Labour Organization. 2017. Supporting Children's Rights Through Education, the Arts and the Media: A Special Module on Child Labour in Agriculture. Geneva: International Labour Office.

International Labour Organization. 2012. *Decent Work Indicators: Guidelines for Producers and Users of Statistical and Legal Framework Indicators*. Geneva: International labour Office.

International Labour Organization. 2008. World of Work. *The magazine of the ILO*, Geneva: International Labour Office.

International Labour Organization. An Overview of Child Labour in Agriculture, 12 June 2007. Доступно на: http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_821286.pdf.

International Labour Organization. A Partnership to Combat Child Labour in the Chocolate and Cocoa Industry. Доступно на: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---exrel/documents/publication/wcms_239414.pdf.

International Labour Organization, Ending Child Labour by 2025: A review of policies and programmes. Доступно на: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_653987.pdf.

International Labour Organization, International Labour Standards on Child Labour. Доступно на: <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/child-labour/lang--en/index.htm>.

International Labour Organization. Causes. Доступно на: https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/child-labour/WCMS_248984/lang--en/index.htm.

International Labour Organization, *Child Labour Stories*, InFocus Programme on Promoting the Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Geneva: International Labour Office.

International Labour Organization. What is Child Labour. Доступно на: <https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm>.

International Labour Organization, United Nations Children's Fund. 2021. Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward. Geneva: International Labour Office, New York: United Nations Children's Fund.

International Trade Union Confederation. Child Labour, June 2008. Доступно на: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/guide_CL_EN_Final.pdf

Kamba, A. A. et al. 2021. Children Involvement in Rice Cultivation: Assessment of Their Role and Impact in Sokoto State, Nigeria. *International Journal of Applied Agricultural Sciences* 7(2) pp. 89–97.

Kane, J. 2009. What the Economic Crisis Means for Child Labour. *Global Social Policy* 9, pp. 175–196.

Ковачевић, Љ. 2021. *Заснивање радног односа*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Ковачевић, Љ. 2017. Универзални међународни стандарди о забрани дечијег рада и њихова примена у праву Републике Србије. У: Игњатовић Ђ, Казнена реакција у Србији. VII део. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 186-218.

Ковачевић, Љ. 2013. *Правна субординација у радном односу и њене границе*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Khanam, R. Rahman M. M. 2012. Child Labour: The Effects of Globalisation. *Journal of Applied Business and Economics* 13, pp. 1–29.

LaFrance A. The Perils of “Sharenting,” The Atlantic, October 6, 2016. Доступно на: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/10/babies-everywhere/502757/>.

Lahiri, S, Shubik, M & Jafarey, S. 2001. Child Labour. *World Economics* 2, pp. 69–93.

Lichand, G. & Wolf, S. 2022. Measuring Child Labor: Whom Should Be Asked, and Why It Matters. Доступно на: DOI: <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1474562/v1>.

Martínez Pastor E, Presuel R.C & Serrano Maíllo I. 2022. Minors as Content Creators: A Study of the Effectives of Advertising Regulation in the United States, United Kingdom and Spain. *Media Studies* 13(26). Доступно на: DOI: 10.20901/ms.13.26.3, pp. 48–69.

Masterson, M. 2020. When Play Becomes Work: Child Labor Laws in the Era of 'Kidfluencers'. *University of Pennsylvania Law Review*, Forthcoming.

Maheshwari, S. Online and Earnings Thousands, at Age 4: Meet the Kidfluencers, 2 March 2019. Доступно на: <https://www.nytimes.com/2019/03/01/business/media/social-media-influencers-kids.html>.

Momen, N. 2020. Child Labor: History, Process, and Consequences. Доступно на: DOI:10.1007/978-3-319-69625-6_30-1, pp. 1–9.

Mohajan, H. 2019. The First Industrial Revolution: Creation of a New Global Human Era. *Journal of Social Sciences and Humanities* 5(4), pp. 377–387.

Nejedly, M. 2018. *Child Labour in an Industrial Town: A Study of Child Workers in Birmingham, 1750 to 1880*, докторска дисертација. Birmingham: University of Birmingham,

Nwogbaga, D. M. 2012. *Industrial Revolution and Child Labour: The Changing Perspectives in the Era of Globalization. African Journal of American Studies* 2(1), pp. 1–17.

O'Donnell, O., Van Doorslaer, E & Rosati F. C. 2002. *Child labour and Health: Evidence and Research Issues. Understanding Children's Work (UCW) Project*, University of Rome "Tor Vergata". Rome: Faculty of Economics.

Ortiz Ospina E. & Roser M. *Child Labor*. Доступно на: <https://ourworldindata.org/child-labor#citation>.

Перић, С. 2021. *Забрана дечијег рада – елиминисање најгорих облика дечијег рада*. У: Беловић, Ј, *Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, стр. 281–297.

Радовановић, Д. 2012. *Дечији рад – појам и фактори*. У: Петровић М, Ђурђић В, Стојановић Н, *Зборник радова Правног факултета у Нишу: Тематски број „Савремене тенденције у развоју правног система Републике Србије“ – Зборник радова студената докторских академских студија – LX*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, стр. 271–287.

Sakurai, R. 2006. *Child Labour and Education. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007 Strong foundations: early childhood care and education*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Siddiqqi, F. & Patrinos H. A. 1995. *Child Labor: Issues, Causes and Interventions*. HCO Working Papers, Human Resources and Operations Policy Department and Education and Social Policy Department.

Staelens Gullion, P. 1992. *El trabajo de los menores*. Ciudad de México: Universidad Autónoma Metropolitana.

Suleiman, M. *Is Kidfluencing Child Labor?: How the Youngest Influencers Remain Legally Unprotected*, 16 June 2022. Доступно на: <https://www.culawreview.org/journal/is-kidfluencing-child-labor-how-the-youngest-influencers-remain-legally-unprotected>.

Schmidt, S. & Uyeda, K. 2020. *Towards a Sweeter Future: Analysis and Recommendations concerning Child Labor in the Cocoa Industry in Cote d'Ivoire and Ghana during the COVID-19 Pandemic*. Youth Researchers Program, UNICEF Evaluation Office.

Schomer A. *Influencer Marketing: State of the Social Media Influencer Market in 2020*, December 17, 2019. Доступно на: <https://www.businessinsider.com/influencer-marketingreport>.

Schuman, M. 2017. History of Child Labor in the United States—part 1: little children working. *Monthly Labor Review*. U.S. Bureau of Labor Statistics.

Taes, S. Un-hidden: Child Labour in Early Photography. Доступно на: <https://www.europeana.eu/en/blog/un-hidden-child-labour-in-early-photography>.

Trinkley, C. G. 1993. Child Labor in America: An Historical Analysis. *Buffalo Environmental Law Journal* 13(1), pp. 59–93.

Ulin, R. C. Some Chocolate has a Dark Side to It – Child Labor, The Conversation, May 16, 2022. Доступно на: <https://theconversation.com/some-chocolate-has-a-dark-side-to-it-child-labor-179271>.

UNICEF. Child Labour Rises to 160 million – First Increase in Two Decades, 9 June 2021. Доступно на: <https://www.unicef.org/press-releases/child-labour-rises-160-million-first-increase-two-decades>.

UNICEF. COVID-19 May Push Millions More Children into Child Labour – ILO and UNICEF, 12 June 2020. Доступно на: [https://www.unicef.org/eap/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef#:~:text=NEW%20YORK%20GENEVA%2C%2012%20June,Organization%20\(ILO\)%20and%20UNICEF](https://www.unicef.org/eap/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef#:~:text=NEW%20YORK%20GENEVA%2C%2012%20June,Organization%20(ILO)%20and%20UNICEF).

UNICEF. Child Labour. Доступно на: <https://www.unicef.org/protection/child-labour>.

Fanton d’Andon C. *et al.* 2022. Child Labor and Psychosocial Wellbeing: Findings from Ethiopia. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19(13), pp. 1–20.

Food and agricultural organization of United Nations. Eliminating Child Labour in Fisheries and Aquaculture – Promoting Decent Work and Sustainable Fish Value Chains. Доступно на: <https://www.fao.org/3/CA0177EN/ca0177en.pdf>.

Hinnosaar, M. & Hinnosair T. 2022. Influencer Cartels. Доступно на: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3786617>.

Hodgson, J. Child labor Remains a Problem in the United States, November 1, 2022. Доступно на: <https://www.washingtonpost.com/made-by-history/2022/11/01/child-labor-agriculture/>.

Houcine, B. Child Labour During the Industrial Revolution in the Nineteenth Century, 2019, доступно на: <http://e-biblio.univ-mosta.dz/bitstream/handle/123456789/12306/Binder1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Humphries, J. Child labour: Lessons from the Industrial Revolution, 24 April 2008. Доступно на: <https://cepr.org/voxeu/columns/child-labour-lessons-industrial-revolution>.

Cartwright, M. Child Labour in the British Industrial Revolution, 12 April 2023, доступно на: <https://www.worldhistory.org/article/2216/child-labour-in-the-british-industrial-revolution/>.

Cunningham H, Viazzo P. P (eds.). 1996. Child Labour in Historical Perspective: 1800–1985: case studies from Europe, Japan and Colombia. Florence: UNICEF.

Walker, E. Nothing Is Protecting Child Influencers From Exploitation, 25 August, 2022. Доступно на: <https://www.wired.com/story/child-influencers-exploitation-legal-protection/>.

***. Virginia Commonwealth Library, Social Welfare History: The American Era of Child Labor. Доступно на: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/programs/child-welfarechild-labor/child-labor/>.

***, Trabajo infantil, 2021. Доступно на: <https://educowebmedia.blob.core.windows.net/educowebmedia/educospain/media/docs/publicaciones/2021/posicionamiento-sobre-trabajo-infantil.pdf>.

***. Child Labor and Slavery in the Chocolate Industry, 2017, State Historical Society of Iowa. Доступно на: <https://iowaculture.gov/sites/default/files/history-education-pss-trade-childlabor-transcription.pdf>.

ИЗВОРИ ПРАВА

Конвенција о правима детета (UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577).

Конвенција МОП-а број 138 о минималним годинама за запошљавање (“Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 14/82).

Конвенција МОП-а број 182 о најгорим облицима дечјег рада (“Службени лист СРЈ - Међународни уговори број 2/03).

Препорука МОП-а број 146 (R146 - Minimum Age Recommendation, 1973 (No. 146).

Препорука МОП-а број 190 (R190 - Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999 (No. 190).

Декларација о основним начелима и правима на раду из 1998. године (ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, adopted by the ILC at its eighty-sixth session, Geneva, 18 June 1998).

Декларација о социјалној правди у циљу праведне глобализације (ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization adopted by the International Labour Conference at its Ninety-seventh Session, Geneva, 10 June 2008)

Mina KUZMINAC

Junior Teaching Assistant, University of Belgrade, Faculty of Law

PICKERS OF OTHER PEOPLE'S CHOCOLATE – CHILD LABOUR IN THE 21ST CENTURY

Summary

In today's world, millions of children are victims of child labor, even the worst forms of child labor, and live in fear, misery and poverty every day, without any rights or guarantees. In this light, it is important to emphasize that the International Labor Organization has been making significant efforts for decades in order to eliminate child labor. In this regard, it is especially important to mention the relevance of the International Labour Organization Convention No. 183 dealing with minimum age and International Labour Organization Convention No. 182 dealing with worst forms of child labour as key legal instruments in this regard. Furthermore, the importance of prohibiting child labour is also recognized and addressed as part of the decent work concept which was also created by the International Labour Organization. And yet, contrary to the constant efforts of the International Labor Organization and countries around the world to eradicate prohibited child labor, child labour remains present and especially emphasized in times of crisis. In this context, the paper provides for a brief overview of the historical perspective, but focuses on the issue of child labour today, in the XXI century. The paper includes a detailed consideration of child labor that has existed for centuries and refers to the fact that children are “making chocolate for others”, in both the metaphorical and literal sense. What is more, the paper also deals with the fact that today “chocolate” are often products such as mobile phones that are produced by child labour, i.e., children that are victims of abuse and exploitation, working in unhealthy and dangerous working conditions. On the other hand, the issue of new tendencies in the context of the development of information technologies, which enables children to earn income as influencers on different platforms (social media) is also addressed in the paper. This type of activity, i.e., work, opens up a series of delicate legal issues, which are discussed in detail. In light of the above mentioned, the aim of the paper is to point out that it is still necessary to invest great efforts in order to eliminated child labor, but also that child labor is present today in “traditional” but also new forms.

Key words: child labour, abuse of children, poverty, denial of dignified work, influencers.

